

7. Гончарук Л.Я. *Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку / Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01. – Львів: ІРД НАН України. – 2001. – 16 с.*

УДК 338.43 (477)

О.М. ЖУРКАНУ
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ОЦІНКА РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

На порозі реформ сільське господарство залишилось із технікою, що вичерпала свій ресурс, та без матеріальних можливостей її відтворення, стимулюючих форм і систем праці. Ситуація ускладнилася різким скороченням обсягів державної підтримки та утриманськими настроями, що сформувалися протягом тривалого періоду соціалістичного господарювання. Ці та інші чинники витіснили суспільне виробництво аграрного сектору, тобто великі підприємства, на друге місце.

Головну роль у цей період почали відігравати господарства населення як сільськогосподарські виробники. Вони виявилися більш життєздатними, вирішивши проблему самозабезпечення продуктами харчування та значною мірою заповнивши продовольчі ринки. Підприємства наразі беруть лише часткову участь в ринковому товарообігу.

Простої фіксації факту підвищення ролі господарств населення в сільськогосподарському виробництві не достатньо, щоб робити висновки про позитивні тенденції та доцільність зосередження виробництва в секторі домашніх господарств. Для цього потрібно провести аналіз ефективності їх виробничої діяльності порівняно з сільськогосподарськими підприємствами.

Цій проблемі присвятили праці багато українських учених. Зокрема, за останній період вийшла низка робіт з аналізу ефективності виробництва в домогосподарствах, авторами яких є О. Онищенко [1], П. Саблук [2], О. Шпичак [3]. Вони висвітлюють стан аграрного сектору в пореформений період та роль як сільськогосподарських підприємств із різними організаційно-правовими формами, так і господарств населення в сільськогосподарському виробництві.

Для аналізу сільського господарства як складової частини економіки та його ефективності система національних рахунків необхідно три основних блоки даних: про обсяги виробництва, використані ресурси та, як результативний показник, створену додану вартість.

Метою статті є дослідження трансформації земельних ресурсів в Україні та аналіз змін у використанні трудових ресурсів аграрного сектору.

За роки незалежності відбувся значний перерозподіл ресурсів між двома основними виробничими секторами. Ресурси сільськогосподарських виробників включають земельні угіддя, основні засоби виробництва, матеріальні виробничі витрати і трудові ресурси. Саме в цьому розрізі, на нашу думку, доцільно простежити структурні зміни в сільському господарстві за останнє десятиріччя.

Трансформація земельних ресурсів. Зміни структури власності та землекористування відбулися в ході здійснення земельної реформи. Необхідність реформування земельних відносин в Україні була визнана ще на початку 90-х років. 18 грудня 1990 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про земельну реформу”, згідно з якою землі республіки оголошено об’єктом реформи. Земельний кодекс України дозволив розпочати процеси роздержавлення, паювання та приватизації землі в аграрних підприємствах [4]. В грудні цього ж року декретом Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок” законодавчо закріплено безоплатну передачу в приватну власність присадибних земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, будівництва й обслуговування житлового будинку і господарських споруд, садівництва, дачного і гаражного будівництва в межах норм, встановлених Земельним кодексом України.

Таким чином, якщо за станом на 1 січня 1992 р. всі земельні угіддя перебували у державній власності, то на цю ж дату 1993 р. в приватній власності громадян було вже 13,8 тис. га землі, або 0,02% земельної площі країни, у власності недержавних сільськогосподарських підприємств – 141,8 тис. га земель (0,24%). За станом на 1 січня 1996 р. у приватну власність громадян перейшло 1925,4 тис. га (3,2% усіх земельних площ), а у власність недержавних сільськогосподарських підприємств – 22118,9 тис. га (36,6%). Основними власниками землі стали юридичні особи. За даними на 1 січня 2004 р. у власності громадян перебувало 12798,6 тис. га сільськогосподарських угідь, а недержавні сільськогосподарські підприємства мали в користуванні 23414,3 тис. га цих угідь.

Процес роздержавлення землі активізував Указ Президента України від 10 листопада 1994 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” [5]. Він став проміжним етапом проведення земельної реформи і забезпечив поступовий перехід від державної до приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Продовженню цього процесу сприяв Указ Президента України від 8 серпня 1995 р. “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” [6]. Цей Указ передбачав розподіл земель, як правило, без виділення в натурі, переданих у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам, на земельні частки, і видача членам цих підприємств сертифікатів єдиного зразка, що гарантують право на земельну частку (пай) від земель колективної власності. Володарі сертифікатів мали право вільного виходу з підприємства зі своїми земельними частками, виділеними в натурі.

До кінця 1999 р. початковий етап земельної реформи був завершений. На цей час понад 6 млн. селян отримали сертифікати, що підтверджували їх право на виділення земельних часток у приватну власність.

Новий етап земельної реформи започаткований Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” [7]. Цей Указ був направлений на створення засад реформування колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) як форми аграрного підприємництва, що не відповідає вимогам ринкової економіки, в господарські структури з приватною формою власності. Він також стимулював процес виділення власникам земельних паїв земельних ділянок реформованих КСП в натурі та оформлення державних актів на право власності на землю.

За даними Державного комітету України по земельних ресурсах, у березні 2001 р. видано понад 878 тис. державних актів на право власності на землю, а на початок 2004 р. вже понад 6,8 млн. громадян отримали сертифікати на право на земельну частку і понад половину з них (4,99 млн., або 73,5% від кількості громадян, які отримали сертифікати) реалізували своє право та отримали земельні ділянки в натурі.

За період з 1990 р. площа сільськогосподарських угідь, що перебувала в користуванні двох основних сільськогосподарських виробників – підприємств і населення скоротилася майже на 10%. У той же час в ході аграрних реформ, між ними відбувся суттєвий перерозподіл сільськогосподарських угідь. Зокрема, в розпорядження сільськогосподарських підприємств їх площі зменшилися майже на 40%, рілля – на 33%, а площа сільськогосподарських угідь і ріллі в користуванні громадян зросла майже в 11 разів.

Таким чином, земельна реформа, що відбувається в Україні, веде до зміни форм власності на землю, сприяє забезпеченню громадян земельними ділянками, впровадженню оплати за землекористування. При цьому змінюються земельні відносини та формується нормативно-правова база земельної реформи.

Подальшому реформуванню земельних відносин сприяло прийняття нової редакції Земельного кодексу України у жовтні 2001 р., де затверджено правові засади земельної реформи.

Рівень ефективності змін у землекористуванні, які відбулися за роки незалежності, а саме перерозподілу земельних угідь між основними виробничими секторами, можна визначити шляхом оцінки, по-перше, ефективності використання сільськогосподарських угідь основними категоріями виробників у цілому, а по-друге, впливу фактору перерозподілу земельних угідь по окремих культурах.

За роки аграрної реформи змінився не лише розподіл угідь між основними виробничими секторами, а й внутрісекторальна структура власне угідь. А саме: за цей період значно скоротилися площі під овоче-баштанними культурами в сільськогосподарських підприємствах, а господарства населення завдяки зростанню земельних угідь у своєму користуванні мали можливість

збільшити площі під відповідними культурами і, таким чином, заповнити утворену прогалину.

Отже, земельні трансформації, що відбулися в ході аграрних реформ в Україні, мали в цілому позитивний вплив на кінцевий виробничий результат.

Проблема використання проміжного споживання. Не менш важливим є питання дослідження такої ресурсної складової, як матеріальні витрати, або, згідно із системою національних рахунків, проміжного споживання в розрізі двох основних виробничих секторів – нефінансових корпорацій (сільськогосподарських підприємств) та домашніх господарств і його складових.

Проміжне споживання складається з матеріальних витрат, оплати матеріальних та нематеріальних послуг. Співвідношення проміжного споживання і випуску протягом значного періоду мало негативну тенденцію до збільшення. Це є результатом зниження заробітної плати, отримання менших прибутків, збільшення субсидій від держави, а також того, що ціни на ресурси зростають швидше, ніж ціни підприємств на власну продукцію. Певною мірою це пояснюється також падінням фондів, тобто скороченням виробництва більшими темпами, ніж фондів, що, у свою чергу, призводить до зростання витрат енергії та інших матеріальних ресурсів. Але з 2000 р. ця негативна тенденція була зламана внаслідок насамперед внутрішніх позитивних змін, які відбулися за цей період.

Щоб хоча частково виявити причини цих позитивних тенденцій, слід проаналізувати внутрішньосекторальні зміни основних макроекономічних показників, до яких відноситься і проміжне споживання.

Зміни у використанні трудових ресурсів аграрного сектору. Трудові ресурси є найважливішою складовою ресурсного потенціалу. Всі потенційні можливості, які закладені в земельних та матеріально-технічних ресурсах, не можуть реалізуватися самі по собі. Вони приводяться в дію працею робітників, що і визначає важливість трудових ресурсів.

Дослідження проблеми трудових ресурсів передбачає аналіз їх чисельності, зайнятості та ефективності їх використання.

Трудові ресурси сільського господарства – це частина населення, що має достатній рівень фізичного розвитку, знання та досвід для роботи в цій галузі. При цьому враховуються всі працездатні, незалежно від їх зайнятості у виробництві, а зайнятість характеризує рівень їх використання.

Питання використання трудових ресурсів, тобто визначення їх зайнятості, необхідно розглядати окремо для двох основних категорій виробників продукції сільського господарства – сільськогосподарських підприємств і особистих підсобних господарств населення.

Динаміка зайнятості населення в сільському господарстві до 2000 р. відстежувалася в розрізі сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, особистих підсобних господарств населення як баланс трудових ресурсів.

При визначенні чисельності робітників, зайнятих безпосередньо в сільськогосподарському виробництві, враховують також осіб, які працюють

лише в підсобному господарстві (домогосподарки, пенсіонери, особи, що не працюють на підприємстві, підлітки). Але слід мати на увазі, що в особистому підсобному господарстві працює багато тих, хто зайняті на підприємстві. Найгострішою є проблема визначення зайнятості населення в секторі домашніх господарств, на який у 2003 р. припадало 66,0% валової продукції, оскільки сільське населення країни становить 15,6 млн. чол., з яких 8,2 млн. – це населення у працездатному віці. Стосовно того, що певна кількість сільського населення може займатись несільськогосподарською діяльністю, наприклад, працювати в промисловості, то цю частку компенсує міське населення, 14% якого зайнято в сільськогосподарському виробництві.

За останні роки в особистих підсобних господарствах поряд із значним зростанням площ земельних ділянок спостерігалось зниження рівня ефективності їх використання. Це в основному пояснюється тим, що при значному розширенні земельних площ склад сімей, а отже і працівників, які обробляють ці площі, залишився практично незмінним. Через обмеженість фізичних можливостей людини значна частина отриманих додаткових площ використовується екстенсивно (вирощуються переважно кормові культури: трави, фуражне зерно тощо). Зниження інтенсивності використання земельних площ призвело до зменшення валової продукції рослинництва, виробленої в господарствах населення. У 2007 р. у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь тут вироблялося 29,7% продукції від аналогічного показника за 1990 р. Отже, розрахований коефіцієнт зміни площі присадибних ділянок необхідно скоригувати на зниження інтенсивності використання цих площ.

Взагалі питання зайнятості не має особливих ускладнень у промисловості, будівництві тощо, але при переході до сільського господарства виникає низка проблем. Підлітки та люди похилого віку не можуть розглядатись як повністю зайняті в сільському господарстві, але вони виконують значну частину робіт. У той же час великі обсяги робіт у домашніх господарствах виконують люди, що мають основне місце роботи і вважаються повністю або частково зайнятими. Тому, щоб запобігти подвійного обліку, їх не можна вважати зайнятими в домашніх господарствах. Отже, два варіанти розрахунку зайнятих для сільського господарства є цілком прийнятними: кількість зайнятих, що визначається офіційною статистикою, дає уявлення про розміри трудових ресурсів безвідносно до міри їх використання, та розрахована нами умовна кількість зайнятих у перерахунку на повну зайнятість, що дає наближену характеристику міри використання праці в сільському господарстві, зокрема в домашніх господарствах [8, с. 106].

Слід зазначити, що хоча вони перевищують офіційні дані щодо зайнятості населення сільськогосподарським виробництвом в особистих селянських господарствах більше ніж у два рази, суперечності тут немає. Як зазначалося вище, зайнятими вважаються особи, що зайняті в особистому селянському господарстві не менше 30 год. на тиждень і не працювали на інших роботах за оплату. Розрахункові дані охоплюють усіх осіб, які виконували сільськогосподарські роботи в особистому селянському господарстві, а отже, тих, що не проживають у цих господарствах, а також жителів міських поселень.

Ураховані також всі зайняті на сільськогосподарських підприємствах та селяни, зайняті несільськогосподарською діяльністю (учителі, медичні, адміністративні працівники тощо) і які обов'язково працюють в особистому селянському господарстві. Отже, значна частка сільськогосподарської продукції в цих господарствах створюється особами, для яких така діяльність є додатковою.

Окреслена ситуація була обумовлена загальноекономічною кризою 90-х років. Значне підвищення цін відбувалося паралельно з різким падінням рівня життя населення, а отже, його платоспроможності. Зростання цін у промисловості мало значно вищі темпи, ніж у сільському господарстві, де воно обмежувалося саме платоспроможністю населення. Ціновий диспаритет, що виник унаслідок цього, практично вимив оборотні засоби із сільськогосподарських підприємств, які виявилися повністю обмежені в матеріальних ресурсах, коштах на оплату праці та інвестування. Отже, в таких умовах сільськогосподарські підприємства не могли повністю забезпечувати населення країни продовольством. В Україні не виникла продовольча криза лише завдяки особистим підсобним господарствам населення, які не потребують значних капіталовкладень, енергетичних та інших матеріальних ресурсів, а проста технологія виробництва дає можливість виконувати багато робіт за допомогою ручної праці.

Таким чином, зростання частки господарств населення у структурі сільськогосподарського виробництва в нинішніх умовах можливе при господарському підході до них з боку суспільства та створенні умов для відтворення. Але це зростання не повинно бути самоціллю. Держава має впливати на сільськогосподарське виробництво настільки, щоб залучати інвестиції перш за все в сільськогосподарські підприємства для впровадження прогресивних технологій, реновації техніки, відтворення економічного родючості ґрунтів тощо. Такі заходи сприятимуть відродженню суспільного виробництва, оскільки саме в цьому виробничому секторі можливе їх проведення.

При цьому відбудеться конкурентна реакція зі сторони підприємств з іншими формами господарювання. Таким шляхом можна досягнути раціонального співвідношення попиту та пропозиції, формування рівнозваженої ціни на продовольство, що в кінцевому результаті приведе до встановлення оптимальних цін. Контроль держави повинен полягати в недопущенні проявів монополізму окремими ринковими суб'єктами.

Отже, всі форми господарювання мають бути на ринку та мати рівні конкурентні можливості. Саме це повинна забезпечити держава, створивши відповідне законодавче поле.

Література

1. *Онищенко О. Особисті селянські господарства в пореформеному розвитку аграрного сектору // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 57–69.*
2. *Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформаційно-аналітичний збірник. Вип. 5 / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.*
3. *Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 237 с.*

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94 “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
6. Указ Президента України від 8.08.1995 р. № 720 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
7. Указ Президента України від 3.12.1999 р. № 1529 “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки”// Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 24.
8. Прокопенко К. Трудові ресурси та витрати праці в сільському господарстві // Ринкові перетворення в АПК України. – К., 2002. – С. 105–113.
9. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих підсобних господарствах громадян. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 378 с.

УДК 330.341.1

Ю.І. ГОЛОВНЯ
Київський національний торговельно-економічний університет

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВ З ПЕРЕРОБЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОДУКТІВ

Система управління суспільством складається з державних і суспільних органів та організацій, які здійснюють функції управління по окремих господарюючих суб'єктах. Для того, щоб керуюча підсистема підприємства могла успішно виконувати свої функції, її діяльність повинна відповідати об'єктивним тенденціям і закономірностям розвитку суспільства та економічним процесам у країні.

Оцінюючи рівень наукового опрацювання цієї проблеми, слід зазначити, що теоретичні основи управління різними господарюючими системами розроблені А. Смітом, А. Маршаллом, Й. Шумпетером, Ф. Котлером, М. Портером, І. Ансоффом та іншими вченими. Істотний внесок у розвиток теорії управління підприємствами стосовно умов вітчизняної економіки зробили П. Борщевський, Л. Васильєва, О. Гудзинський, О. Дацій, Л. Дейнеко, Й. Завадський, А. Заїнчковський, Т. Ковальчук, М. Корецький, О. Крисальний, Д. Крисанов, Л. Мельник, П. Макаренко, П. Саблук та інші.

Метою дослідження є:

- визначити завдання підвищення конкурентного статусу підприємств з перероблення сільськогосподарських продуктів;
- проаналізувати етапи ситуації внутрішнього і зовнішнього середовища переробного підприємства.

Для досягнення поставленої мети і реалізації розробленої стратегії